

Etnološke sveske I

Slobodan Zečević

GREJANJE POKOJNIKA

Postojanje istih ili sličnih običaja na međusobno veoma udaljenim tačkama - može biti faktor za utvrđivanje etnogeneze, veli bugarski naučnik Stojan Genčev¹. Razmatrajući običaj loženja vatri u kultu mrtvih koje se javlja u Rusiji i Dobrudži, on iznosi hipotezu o mogućim pravcima migracionih kretanja slovenskih predaka današnjih Bugara iz stare postojbine prema jugu. Pošto je ova pretpostavka zanimljiva, zasluži da se bliže ispita. Genčev ne navodi da isti običaj postoji i kod nas i da je postojao i kod nekih drugih Slovena ili susednih naroda. Cilj ovog priloga je da opiše običaj i utvrdi gde je postojao i kod nas. Navešće se i neke slovenske paralele. Već samo proširenje areala rasprostranjenja daje pokrenutom pitanju mnogo širi značaj, i, ukoliko je Genečvljeva hipoteza osnovana, proširuje poglede na nekadašnje migracione puteve ne samo stanovništva Dobrudže već i drugih podunavskih Slovena - a možda još i dalje.

Običaj o kome je reč veoma je star. Njegovo se postojanje može pouzdano pratiti nekoliko vekova unazad. Brikner je u jednom starom latinskom rukopisu pronašao izričiti pomen paljenja vatri u čast mrtvih. Tamo se kaže da su Sloveni palili vatre "in commemorationem animarum suorum cariorum...item dicunt... quod anime ad illum ignem veniant et se illic calefaciant." To bi značilo da su Sloveni palili vatre kao uspomenu na duše svojih dragih... a kažu... da duše dolaze tome ognju i greju se." U Čeha su pisani podaci takodje veoma stari. U Hajekovoj Hronici iz 1551. godine pominju se ove vrste vatri a Machal iz Janovicca takodje pominje ovu tradiciju².

Navedene starije podatke Genčev je prevideo, pa svoja razmatranja počinje da razvija tek pomenom sličnih vat-

ri kod Rusa. O ruskom običaju se govori u 41. glavi Stoglava, ruskog verskog zbornika iz XVI veka. U 26. članu piše da "na veliki četvrtak pale slamu i dozivaju pokojnike". O ruskom običaju pisao je Dimitrij Zelenin početkom ovoga veka pod naslovom "Narodni običaj grejanje pokojnika"³. O tome je pisao i Prop⁴.

Medjutim, običaj se nalazi u živoj običajnoj praksi u severoistočnoj Srbiji, južnom Banatu kao i kod Srba u Rumuniji, pa će se u ovom saopštenju dati njegov opis. Ako tragova ovog običaja ima još negde, neka saopštenje bude podstrek za širu anketu. To bi dalo druge dimenzije hipotezi Genčeva.

U istočnoj Srbiji i Banatu vatre u čast mrtvih palile su se na veliki četvrtak i o pokladama. Oba su praznika htonska. Verovalo se da pokojnici dolaze do tih vatri. Naime, smatralo se da je drugi svet otvoren od velikog četvrtka do Spasovdana i da je tada mogućna cirkulacija između ovog i onog sveta. Vatra o pokladama nazivala se *priveg*. Ona se palila za sve pokojnike jednoga naselja. Oko vatre se priredjivala sakralna gozba i obredna igra *marga*. Iz toga se vidi da je funkcija *privega* nešto šira nego što je grejanje pokojnika. O *privegu* je pisano na drugom mestu⁵, pa će se obratiti pažnja samo na one vatre koje su se palile o velikom četvrtku i na druge vatre čija je svrha bila slanje toplote pokojnicima.

U istočnoj Srbiji su ove vatre palile sve etničke grupe. Za njih se upotrebljavala isključivo slama od burjana, i to samo one stabljike koje se nisu povijale niti su dodirivale zemlju. Pripremljeni burjan nije trebalo staviti na zemlju niti unositi u kuću. Svežnjevi su se vešali pod kućnu strehu, što opet ukazuje na htonski kult. Burjan se nije pripremao mnogo ranije, već neposredno pred veliki četvrtak. Ovo se činilo da vatre ne bi bile daleko od pokojnika. Snopove nije trebalo donositi na kolima, već ih je iz polja trebalo doneti na leđjima. Vatre su se zorom palile pred kućom u dvorištu. Vatra je mogla biti namenjena pojedinačnim pokojnicima a

moglo se naložiti i više vatri - za svakoga pokojnika*. Pošto vatre izgore, što je kratko trajalo, išlo se na groblje i delilo za dušu. U nekim selima vatre su se palile i nagroblju. U štubiku i Brusniku vatre su se ložile kraj vode a u Rajcu na groblju, čelo glave pokojnika⁶. U srpskom selu Svinjici, na rumunskoj obali Djerdapa, ove su se vatre nazivale *proset*. Smatralo se da se njihovim posredstvom mrtvima šalje toplota, pošto im je na onome svetu hladno. Vatre su se najpre palile pred kućom, a zatim i nagroblju, pokraj glave pokojnika⁷. Isti je običaj konstatovan i u Banatskoj klisuri, kao i u više naselja u južnom Banatu.

Osim ovih opštih vatri o Velikom četvrtku, bilo je i drugih vatri koje su se palile pojedinačnim pokojnicima. U okolini Boljevca vatre su se u dvorištu palile onim pokojnicima koji su umrli zimi da bi se prilikom pomena o prvoj suboti i na 40 dana mogli ogrejati. Poznato je verovanje da duša ostaje na ovom svetu 40 dana, posle čega odlazi na onaj svet. Zato je trebalo ogrejati dušu ako je pokojnik umro u zimskom periodu i ako joj je hladno dok je na ovom svetu.

Polazeći od postavke da naučno proučavanje folklora ne može biti potpuno bez istorijskog pregleda, Rumun A. Fochi citira jedan transilvanski crkveni dokument iz 1575. godine, pisan rumunskim jezikom ali slovenskim pismom. Potpisao ga je vladika Sava Branković. U tom se dokumentu pominju vatre u čast mrtvih o Velikom četvrtku a i verovanje da mrtvi dolaze do tih vatri da se greju⁸.

Ako se vratimo bugarskim primerima, ustanovićemo zanimljivu činjenicu da se vatre o kojima je reč ne javljaju u čitavoj Bugarskoj. Ove su vatre zasvedočene samo kod jedne arhaične etničke grupe u severoistočnoj Bugarskoj koja se naziva *kopanci*. Prema jednom usmenom saopštenju, javljaju se i u severozapadnoj Bugarskoj kod jedne isto tako stare etničke

* Na vatrama nije trebalo da bude dima, pošto bi to smetalo vidiku pokojnika.

grupe, čiji je naziv *grehenci*. Dakle, javljaju se samo u podunavskim krajevima Bugarske. Kod nas je običaj također konstatovan u severoistočnoj Srbiji, u Djerdapu i južnom Banatu, dakle na mnogo širem prostoru podunavskih krajeva Srbije. U Rumuniji je običaj konstatovan ne samo u dunavskom priobalju već i u unutrašnjosti. To bi ukazivalo na jedan neprekidni pojas - od južnih krajeva Rusije do podunavlja.

Ukoliko bi se ovo pokazalo tačnim, Genčevljeva teza bi mogla da se proširi na sve podunavske Slovene. Poznato je da podunavski Bugari nisu istovetni sa Bugarima južno od planine Balkan. Jagićeva je hipoteza da stanovništvo severoistočne Srbije delimično potiče od slovenskog plemena *Timočana*⁹. Ovde treba pomenuti i Erdeljanovićevu tezu da u Banatu postoji jedan stari slovenski sloj koji nikad nije prelazio Dunav i koji se može smatrati starinačkim¹⁰. Ovome treba dodati i opšte poznatu činjenicu o slovenskoj komponenti etnogeneze današnjih Rumuna.

Teza o dalekom zajedničkom poreklu podunavskih Slovena i njihovoj prapostojbini ne bi mogla da se dokaže samo jednim zajedničkim običajem. No činjenica je da su ta plemena imala isključivo osećanje plemenske pripadnosti u vreme dolaska u Podunavlje, pošto nacionalnih država u to vreme nije ni bilo. Zato nisu ni mogla imati osećanje pripadnosti određenoj naciji.

Potrebno je imati u vidu da i danas Sloveni oko Dunava imaju dosta zajedničkih običaja, kojih nema na drugom prostoru. Već je ranije učinjen pokušaj da se objasni kako to da naš i bugarski običaj *German* i identičan rumunski običaj *Kalojan* postoje samo na ovom prostoru¹¹. Veoma su slični i mnogi drugi običaji a naročito oni iz kulta mrtvih. Osim običaja "grejanje pokojnika", koji je bio povod za razmišljanja u ovome radu, treba pomenuti izlivanje vode za mrtve, slanje odeće, crni post i mnoge druge.

Pretpostavka o zajedničkoj genetskoj komponenti podunavskih Slovena svakako je veoma privlačna ali se ona teško može dokazati samo običajima, već treba da je potvrde i os-

tale etnološke discipline, kao i druge srodne nauke.

NAPOMENE

1. Stojan Genčev, Gemeinsame Elemente in Brauchsysten von Bulgaren und Russen, Ethnologia slavica VIII-IX, Bratislava 1976-1977, 227-234.
2. Lubor Niederle, Život starych Slovanu, I/1, Praha 1912, 928.
3. D. Zelenin, Narodni običaji "gretpokoinikov", Sbornik Harkovskogo-Istoriko-filologočeskoggo obščestva, Harkov 1909, 256 ff.
4. V. Ja.-Propp, Russkie agrarnie prazdniki, Leningrad 1963, 17 ff.
5. Slobodan Zečević, Priveg i druge vatre iz kulta mrtvih u istočnoj Srbiji, Razvitak 3, Zaječar 1966, 46-50.
6. Slobodan Zečević, Samrtni ritual i neki oblici kulta mrtvih u stanovništva vlašskog govornog jezika Krajine i Ključa, GEM 30, Beograd 1968, 76.
7. Slobodan Zečević, Narodna verovanja u Svinjici, Zbornik radova Ei knj. 5, Beograd 1970.
8. A. Fochi, Folclor rominese din Transilvania seculului al XVII lea, Revista de folclor III/1, Bucuresti 1958, 61.
9. V. Jagić, Spomen mojega života, Posebna izdanja SKA, Društveno-istorijski spisi, knj. 30, Beograd 1930, 362.
10. Jovan Endeljanović, O najstarijem slovenskom sloju u Banatu, Praha 1934.
11. Slobodan Zečević, German, GEM 39-40, Beograd 1976.